

علم أصول الفقه

٢٧-٩-٩١ مبادئ مختص تصديقي ٢٤

دراسات الأستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

علائم الشيعة

- وَقَالَ جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ الْجُعْفِيُّ دَخَلْتُ عَلَى مَوْلَايَ أَبِي جَعْفَرِ الْبَاقِرِ ع فَقَالَ يَا جَابِرُ لَيْسَ مَنْ انْتَحَلَ التَّشْيِيعَ وَحُبَّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ بِلِسَانِهِ كَانَ مِنْ شِيعَتِنَا فَلَا تَذْهَبَنَّ بِكُمْ الْمَذَاهِبُ فَوَاللَّهِ مَا شِيعَتُنَا إِلَّا مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَاطَّاعَهُ إِنَّ شِيعَتَنَا لَا يَطْمَعُونَ طَمَعَ الْغُرَابِ وَلَا يَهْرُونَ هَرِيرَ الْكِلَابِ

علائم الشيعة

- وَ إِنَّا شِيعَتَنَا أَهْلُ التَّوَّاضُعِ وَ التَّخَشُّعِ وَ التَّعَبُّدِ وَ الْوَرَعِ وَ الْجِتْهَادِ وَ تَعَهُدِ الْإِخْوَانِ وَ مُوَاصَلَةِ الْجِيرَانِ وَ الْفُقَرَاءِ وَ الْمَسَاكِينِ وَ الْأَرَامِلِ وَ الْأَيْتَامِ وَ الْغَارِمِينَ وَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ آدَاءِ الْأَمَانَةِ وَ صَلَةِ الْأَرْحَامِ وَ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ كَثْرَةِ الذِّكْرِ لِلَّهِ تَعَالَى وَ كَفِّ الْأَلْسُنِ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ

علائم الشيعة

- قَالَ جَابِرٌ يَا مَوْلَايَ مَا أَعْرَفُ أَحَدًا الْيَوْمَ بِهَذِهِ الصِّفَاتِ فَقَالَ يَا جَابِرُ حَسْبُ الرَّجُلِ أَنْ يَقُولَ أَحَبُّ عَلِيًّا وَ أَتَوَلَّاهُ وَ لَا يَكُونُ مَعَ ذَلِكَ عَامِلًا بِقَوْلِهِ فَلَوْ قَالَ أَحَبُّ رَسُولِ اللَّهِ فَرَسُولُ اللَّهِ خَيْرٌ مِنْ عَلِيٍّ وَ لَمْ يَتَّبِعْ سِيرَتَهُ وَ لَمْ يَعْمَلْ بِسُنَّتِهِ مَا أَغْنَى عَنْهُ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْمَلُوا لِمَا عِنْدَ اللَّهِ فَإِنَّ أَحَبَّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ أَعْمَلُهُمْ بِطَاعَتِهِ وَ اتَّقَاهُمْ لَهُ وَ إِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ قَرَابَةٌ وَ مَا مَعَنَا بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَ لَا لَنَا عَلَى اللَّهِ مِنْ حُجَّةٍ مَنْ كَانَ طَائِعًا لِلَّهِ فَهُوَ لَنَا وَلِيٌّ وَ لَوْ كَانَ عَبْدًا حَبَشِيًّا وَ مَنْ كَانَ عَاصِيًا لِلَّهِ فَهُوَ لَنَا عَدُوٌّ وَ إِنْ كَانَ حُرًّا قُرَشِيًّا

علائم الشيعة

• وَ اللَّهُ مَا تُنَالُ شَفَاعَتَنَا إِلَّا بِالتَّقْوَى وَ الْوَرَعَ وَ الْعَمَلِ الصَّالِحِ وَ الْجِدِّ وَ
الْجِتْهَادِ فَلَا تَغْتَرُّوا بِالْعَمَلِ وَ يَسْقُطَ عَنْكُمْ «١» فَإِذَنْ أَنْتُمْ أَعَزُّ عَلَى
اللَّهِ مِنَّا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا لَنَا زِينًا وَ لَا تَكُونُوا لَنَا شِينًا قُولُوا لِلنَّاسِ
حُسْنًا حَبِّبُونَا إِلَى النَّاسِ وَ لَا تَبْغِضُونَا إِلَيْهِمْ قُولُوا فِينَا كُلِّ خَيْرٍ وَ
ادْفَعُوا عَنَّا كُلَّ قَبِيحٍ وَ جُرُّوا إِلَيْنَا كُلَّ مَوَدَّةٍ

• (١) - كذا في الأصل، و الظاهر أن المراد: فلا تغتروا بأن العمل يسقط
عنكم.

علائم الشيعة

• فَمَا قِيلَ فِينَا مِنْ خَيْرٍ فَنَحْنُ أَهْلُهُ وَ مَا قِيلَ فِينَا مِنْ شَرٍّ فَلَسْنَا كَذَلِكَ
لَنَا حَقٌّ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَ قِرَابَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ وَ وَلَادَةٌ طَاهِرَةٌ طَيِّبَةٌ
فَهَكَذَا قُولُوا وَ لَا تَعْدُوا بِنَا أَقْدَارَنَا فَإِنَّمَا نَحْنُ عِبِيدُ اللَّهِ مَرْبُوبُونَ لَا
نَمْلِكُ إِلَّا مَا مَلَكَنَا وَ لَا نَأْخُذُ إِلَّا مَا أَعْطَانَا لَا نَسْتَطِيعُ لِنَفْسِنَا نَفْعًا وَ لَا
ضَرًّا وَ لَا مَوْتًا وَ لَا حَيَاةً وَ لَا نَشُورًا لَا وَ اللَّهُ لَا أَعْلَمُ أَنَا وَ لَا أَحَدٌ مِنْ
آبَائِي الْغَيْبِ وَ لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ
السَّاعَةِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا
تَكْسِبُ غَدًا وَ مَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ
«٢»

• (٢) - لقمان ٣١: ٣٤.

نظريه قبض و بسط تئوريك شريعت

- . ر.ك: مهدي هادوي تهراني، مباني كلامي اجتهاد، صص ۳۲۲ - ۳۸۰.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- گفتیم نظریه قبض و بسط تئوریک شریعت بر ارکانی استوار است. پس برای نقد و بررسی آن باید به نقد و بررسی ارکانش پردازیم:

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- بررسی رکن اول
- در رکن اول بیان می‌شود که معرفت دینی غیر از دین است. دین امری ثابت و مقدس است؛ اما معرفت دینی به دلیل این که گرفتار قبض و بسط - یا به تعبیر دیگر گرفتار تغییر به لحاظ زمان می‌شود - از قداست برخوردار نیست. هر معرفت دینی دوره‌ای ارزش و اعتبار دارد و با گذشت آن دوره اعتبار خویش را از دست می‌دهد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- اصل این مطلب یعنی دوئیت بین دین و معرفت دینی، امری مسلم و مورد قبول فرهنگ عمومی اسلامی است و جای هیچ بحثی در این زمینه وجود ندارد. دین چیزی است که می‌خواهیم آن را بشناسیم و به تعبیری آن را کشف نماییم. بنابراین شناخت دین، امری غیر از خود دین است. اما مقصود از دین چیست؟ نظریه قبض و بسط چه چیزی را دین و چه چیزی را معرفت دینی می‌نامد؟

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- بنا بر آنچه قبلاً اختیار نمودیم، دین یک امر واقعی است که در لوح محفوظ و صقع ربوبی قرار دارد و از هرگونه تغییر و تحول به دور است. آن واقعیت را دین نفس الامری نامیدیم و گفتیم معرفت ما به آن علی رغم ثباتش متفاوت است. یکی تصور درستی از آن دارد، دیگری تصویری نادرست؛ یکی دقیقاً آن را درک کرده و دیگری درک غیر دقیقی دارد و... .

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- اگر نظریه پردازان قبض و بسط، دین را همین واقع بدانند و تحول معرفت دینی را به این تفسیر کنند که «هر کس ممکن است تصویری از دین داشته باشد که با دیگری فرق دارد»، جای هیچ بحثی نیست و امری مورد تسالم همه است. اما همان گونه که گفتیم نظر آنها چیزی غیر از این است.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- ظاهر بعضی تعبیر که در نظریه مکرراً بیان شده، این است که دین عبارت است از کتاب و سنت - یعنی خود قرآن و روایات که متون و نصوص شرعی‌اند، دین را تشکیل می‌دهند - و مراد از معرفت دینی، معرفت به کتاب و سنت است.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- حال آن که بنا بر نظر مختار، کتاب و سنت بیان دین هستند و دین همان واقع ثابت است که از آن به دین نفس الامری تعبیر می‌کنیم. اما اگر این نظر را بپذیریم، بر اساس نظریه باید به این نتیجه منتهی شویم که نه تنها معرفت دینی دچار قبض و بسط می‌شود، بلکه خود دین هم در دام قبض و بسط گرفتار می‌آید.
- در حالی که در نظریه مصرانه ادعا می‌شود که فقط معرفت دینی دچار قبض و بسط می‌شود و دین، امری ثابت است. بنابراین در این نظریه بین تفسیر دین به کتاب و سنت و پذیرش عدم قبض و بسط در دین ناسازگاری وجود دارد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- توضیح مطلب آن که:

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- با تفسیر دین به کتاب و سنت، دایره‌ی دین به تناسب گسترش و تضییق کتاب و سنت، گسترش و تضییق می‌یابد. اگر آیاتی را جزو قرآن ندانیم - یعنی قایل به تحریف به زیاده باشیم - دایره‌ی دین ضیق‌تر و اگر آیاتی را به قرآن اضافه کنیم - یعنی قایل به تحریف به نقصان باشیم - دایره‌ی دین وسیع‌تر از آن موقعی است که قول تحریف را نپذیریم. همین‌طور در دایره‌ی سنت، اگر چیزی را به آن بیافزاییم یا از آن کم کنیم، دایره‌ی دین به تناسب آن افزایش یا کاهش می‌یابد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- عده‌ای فقط سنت پیامبر صلی الله علیه و آله را سنت می‌شمارند و عده‌ای دیگر سنت امامان معصوم علیهم السلام را نیز به آن می‌افزایند و عده‌ی سومی سنت صحابه و تابعیت را کنار سنت پیامبر صلی الله علیه و آله می‌پذیرند و... . از آن سو، هر کس در مراجعه به سنت، مبنای رجالی خاص به خود دارد و بر اساس آن روایت برخی راویان را در نقل فعل، قول و تقریر معصوم علیه السلام، قبول می‌کند و روایت راویان دیگر را رد می‌نماید.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- این اختلاف دیدگاه بین علمای شیعه و سنی از یک سو و بین خود علمای شیعه از سوی دیگر وجود دارد. در بین علمای شیعه برخی چون اخباری‌ها مبانی وسیعی در اخذ روایات دارند، در نتیجه دایره‌ی سنت در نظر آنها وسیع است و برخی دیگر دایره‌ی سنت را فقط به روایت راویانی محدود می‌کنند که توثیق خاص داشته باشند.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- بین این دیدگاه، دیدگاه‌های میانی نیز وجود دارند که علما بر اساس آنها نه هر روایتی را می‌پذیرند و نه هر روایتی را رد می‌کنند. در مقابل دیدگاه شیعه، نقطه نظرات اهل سنت مطرح است که در آنجا نیز اختلافاتی مشاهده می‌شود. در نتیجه هر مجتهد و اسلام شناس بر اساس مبانی خویش، آیاتی را به عنوان قرآن و روایاتی را به عنوان سنت می‌پذیرد و این مجموعه، دین را در نظر او تشکیل می‌دهد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- با این وصف تفاوت معارف بشری در دایره‌ی متنی که به عنوان بیان دین پذیرفته می‌شود، تأثیر می‌گذارد. اگر خود این متن را دین بدانیم، خود دین گرفتار توسعه و تضییق می‌شود.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- کیفیت قبض و بسط معرفت دینی در خود نظریه بیان شده است. این نظریه به دلیل همین طرح قبض و بسط، به عنوان «قبض و بسط تئوریک شریعت» نام گذاری شده است.
- قبلاً به طور مفصل در مورد بحث تحریف و قایلان آن سخن رانندیم.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- بررسی رکن دوم
- رکن دوم نظریه، معرفت دینی را یک معرفت بشری معرفی می‌کند. نکته‌ای که در این رکن باید مورد توجه قرار گیرد، مقصود از معرفت دینی است. مراد نظریه قبض و بسط از معرفت دینی چیست؟

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- دیدیم وقتی از دوئیت دین و معرفت دینی سخن می‌رانند، آنها را به اصطلاحاتی چون «عالم عین و عالم ذهن»، «وجود خارجی و وجود ذهنی»، «صاحب صورت و صورت» تشبیه می‌نمودیم. برخی از این اصطلاحات، در منطق و فلسفه اسلامی و برخی دیگر در منطق و فلسفه غرب مورد استفاده قرار می‌گیرند.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- عالم عین، وجود خارجی یا صاحب صورت، همان واقعیت عینی و خارجی است و عالم ذهن، وجود ذهنی و صورت، آن چیزی است که در ذهن اشخاص وجود دارد و به تعدد اذهان متعدد است. هر کسی عالم ذهنی خاص به خود دارد و از تصوراتی برخوردار است که غیر آن صورت ذهنی است که دیگری دارد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- آیا مقصود از این که «معرفت دینی، معرفتی بشری است»، همین معرفتی است که ابنای بشر دارند و برای آحاد و تک تک آنها حاصل است؟ بدیهی است اگر چنین چیزی مورد نظر باشد، این گزاره، گزاره‌ی درستی است. مسلماً چنین معرفتی از سنخ دیگری غیر از معرفتی که برای انسان حاصل می‌شود، نخواهد بود و همان طور که معلوم می‌گردد نظریه هم صرفاً در صدد بیان این خبر نیست که معرفت دینی یک معرفت بشری است.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- از برخی تعابیر موجود در نظریه قبض و بسط چنین برداشت می‌شود که معنای مورد نظر نظریه همان است که پوپر با عنوان جهان سوم مطرح می‌کند. از این رو، قبل از پاسخ دقیق به این پرسش که مراد از معرفت دینی در این نظریه چیست؟ لازم است مختصراً به توضیح آرای پوپر در این زمینه بپردازیم.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- پوپر معتقد است در کنار جهان عین - یعنی جهان خارج - و جهان ذهن - یعنی آنچه در ذهن انسان‌ها وجود دارد و پوپر آن را جهان دوم می‌نامد - امری مطرح است به نام جهان سوم که در قالب مدارک بشری باقی می‌ماند و به تعبیری تمام موارث فرهنگی بشر را در بر می‌گیرد. در نظر پوپر جهان سوم در قالب کتاب، فیلم، اسلاید، نرم افزار کامپیوتر، سنگ نوشته و... ثبت می‌شود و حفظ می‌گردد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- مثال زیر به عینی تر شدن بحث پوپر بیشتر کمک می-کند:

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- ما یک عالم طبیعت داریم و یک دانش افراد نسبت به آن. فرضاً به طور خاص اگر دانش فیزیک را در نظر بگیریم، دانش فیزیک، دانشی است که ما نسبت به طبیعت داریم. این دانش گاه عمومی است و گاه دانشی تخصصی است. به صاحب دانش تخصصی، فیزیک-دان می‌گوییم.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- پوپر معتقد است در کنار عالم طبیعت - که عالم خارج است - و در کنار دانش انسان‌های متخصص یا غیر متخصص به طبیعت - که عالم ذهن است - چیزی وجود دارد به نام دانش فیزیک که مستقل از دانشمندان فیزیک می‌باشد. دانشمندان می‌میرند، پیر می‌شوند، بیمار می‌گردند؛ اما آن دانش مرگ و پیری ندارد. این میراث بشر است در حوزه‌ی شناخت طبیعت؛ شناختی همگانی و مشاع.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- دانش فیزیک نه عین طبیعت و امر خارجی است و نه چیزی است که در ذهن افراد - علی الخصوص فیزیک-دانها - قرار دارد. حیاتی مستقل از عالم خارج و عالم ذهن دارد. این میراث بشر است در حوزه‌ی شناخت طبیعت؛ شناختی همگانی و مشاع. جهان سوم برآیند جهان دوم است؛ اما در ظرفی مستقل از آن.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- البته در مورد جهان سوم پوپر، تفسیر دیگری را نیز می‌توان عرضه نمود که مختصر آن چنین است:

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- غیر از واقعیت‌های خارجی و غیر از صورت ذهنی از این واقعیات، اموری محققند که حاصل اندیشه و تفکر انسان است و به صورت امور عینی ثبت می‌شود. کتاب بیانگر اندیشه‌ی نویسنده، نرم افزار بیانگر اندیشه‌ی تولید کننده، نقاشی بیانگر اندیشه‌ی نقاش و... است. پوپر حتی اذهان بشر (مغز انسان) را هم جزو جهان سوم تلقی می‌کند و آن را جزو مثال‌های وارد در این زمینه می‌داند.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- در این تفسیر در واقع پوپر در صدد بیان این است که آنچه به عنوان امر ذهنی در مقابل امر عینی تلقی شده است، خود یک امر عینی است. در این صورت این تفسیر همان مطلبی است که در فلسفه بیان می‌شود: وجود ذهنی اگرچه در مقابل وجود خارجی است؛ اما از جهت دیگر، خودش یک وجود خارجی است. البته این تفسیر از سخن پوپر عین آنچه در فلسفه گفته می‌شود، نیست؛ زیرا وی در کنار مغز انسان، اموری مانند ماشین، کتاب، فیلم... (هر چیزی که اسناد فرهنگی بشر باشد) قرار می‌دهد.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- ناگفته نماند که برخی تعابیر پوپر با تفسیری که اول ارایه شد، سازگارتر است و ظاهراً نظریه قبض و بسط نیز، ناظر به همین معنا (تفسیر اول) است.

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- با توجه به این مقدمه به بحث اصلی باز می-گردیم و دوباره این سؤال را تکرار می-کنیم که در نظریه قبض و بسط مراد از معرفت دینی چیست؟ آیا مراد از معرفت دینی، در آنجا که گفته می-شود: «معرفت دینی، معرفت بشری است»، همانی است که بشر در ذهن خود دارد و پوپر از آن به جهان دوم یاد می-کند یا مراد آن معرفت همگانی و مشاع است که پوپر نام آن را جهان سوم می-گذارد؟

نقد و بررسی نظریه قبض و بسط

- در نظریه قبض و بسط از تعبیر «هر معرفتی از معارف، هویتی جمعی، مشاع و همگانی دارد» چنین برمی-آید که ناظر به جهان سوم پوپر است.